

EDİMBİLİMİN TEMEL KAVRAMLARI

1970'lerden itibaren, dilbilimciler tümce yorumlamalarında bağlam (context) kavramının önemini farkettiler. Tümce anlamı ve yorumlaması üzerine bağlamın etkisine ilişkin çalışmalar edimbilim (pragmatics) olarak adlandırılmaktadır. Özetle, edimbilim, insana özgü dil kullanımının bağlam içerisinde incelenmesidir, denilebilir.

İşbirliği İlkesi (Co-operative Principle)

Bir felsefeci olan Paul Grice'in (1975) edimbilim kuramında, konuşma bir işbirliği etkinliği (co-operative activity) olarak tanımlanmaktadır. İşbirliği ilkesinin alt ilkeleri şunlardır:

1. Nicelik (Quantity): Konuşmada eksik ve gereksiz bilgilerden kaçınılmalıdır.
2. Nitelik (Quality): Konuşmada inanılan veya doğru olduğu düşünülen şeyler söylenilmelidir.
3. Belirginlik/Bağıntı (Relevance): Konuşmada söylenenlerin konuyla bağlantısı olmalı.
4. Tarz (Manner): Konuşmada açıklık olmalı, söylenenler anlaşılmaz olmamalı. Kısa ve öz olmalı.

R. Lakoff (1973), Grice'tan farklı olarak, karşılıklı konuşmada iki ilke olduğunu söylemektedir:

1. Açık ol (Be clear)
2. Kibar ol (Be polite)

R. Lakoff'a göre, bu iki ilke (maxim), edimbilimsel edincin temini için yeterlidir. Lakoff kibarlık (politeness) için dört kural vermektedir:

1. Söylediklerini dinleyiciye empoze etme!
2. Dinleyiciye seçenekler sun!
3. Dinleyicinin kendisini iyi hissetmesini sağla, arkadaşça ol!

Edimbilim alanında genel olarak üç kavram etrafında çalışıldığı söylenebilir:

- I. Gösterim (Deixis)
- II. Önvarsayım (Presupposition)
- III. Sözeylem (Speech act)

I. Gösterim: Gösterim, dil ve bağlam arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Her sözcük veya sözcük, kendi şartları içerisinde doğru bir biçimde anlaşılabilir. Dil kullanımı, sözcüğün doğru anlaşılmasını sağlayan aşağıdaki gösterim ifadelerini içermelidir:

1. Kişi Gösterimi (Person Deixis):

a. Adıllar: Ben, sen, o, Biz gibi... Birçok dil, Yakın (Proximal) ve Uzak (Distal) ayrımı yapmaktadır. Yakın kavramı için bura veya bu adılları; uzak kavramı içinse şura veya şu adılları örnek olarak gösterilebilir.

b. Özel adlar: Ali, Ayşe gibi...

c. Gösterme sıfatı ve Adılları: Bu adam, şunlar gibi...

2. Zaman Gösterimi (Time Deixis):

Bir ifadenin, doğru yorumlanabilmesi için belirgin bir zaman gönderimine sahip olmalıdır. Örneğin, bir bakkalın kapısına şöyle bir not yapıştırıldığını düşünelim,

'Bir saat içerisinde döneceğim.'

Bu notun ne zaman yazıldığını bilmediğimiz için, yazan kişinin ne zaman döneceği konusunda doğru bir bilgiye sahip olamayız. Böylesine bir not, üniversitenin duyuru panosuna asılı olsaydı; yalnızca, zaman konusunda değil, kişi ve yer konusunda da eksik bir dilsel kodlamanın olduğunu rahatlıkla söyleyebilecektik.

3. Yer Gösterimi (Place Deixis):

Bir ifadenin doğru yorumlanabilmesi için, bura, bu yerde, şu kitapta, ora, İstanbul'da gibi belirgin bir yer gönderimine sahip olmalıdır.

II. Önvarsayım: Konuşucuların bazı ifadeleri yorumlayabilmeleri, kimi durumlarda gerçek dünyayla ilgili bazı örtük bilgileri kullanmalarıyla ilişkilidir. Örneğin, karşılıklı konuşmada şöyle bir soru sorulduğunu düşünelim,

'Soyut matematik dersimize siz mi gireceksiniz?'

Bu soruyu okuyan veya duyan kişinin aşağıdaki önvarsayımları yapması beklenebilir:

1. Konuşmanın geçtiği yer büyük olasılıkla üniversitedir; çünkü soyut matematik üniversite düzeyinde bir derstir.

2. Soru sorulan kişi bir üniversite hocası olmalı.

3. Soruyu soran ve muhatabının matematik bölümüyle ilişkili olmaları beklenir.

Kısaca, Önvarsayım, söylem düzleminde önermelerin boşluklarını tamamlayan edimbilimsel bir işlemdir. Önvarsayım işleviyle konuşucunun örtük bırakmak istediği veya dilin ekonomi ilkesi güdülenmesiyle kısalttığı önermeler bir bütünlük içerisinde algılanır. Ancak, önvarsayımın söylemde gerçekleşmesi veya işlevini yerine getirebilmesi, söylem katılımcılarının ortak bir bilgiye sahip olmalarını gerektirir. Önvarsayım, genellikle Bağlantı Kuramı (Relevance Theory) çerçevesinde ele alınmaktadır.

III. Sözeylem: Sözeylem çözümlemecileri, dilin biçimiyle değil, dille neyin gerçekleştirildiğiyle ilgilenmektedirler. Sözeylemler dilin dilbilgisel boyutundan öte, toplumsal, kültürel, dolayısıyla işlevsel yönüne gönderimde bulunmaktadır. Dil üretiminin belli bir amacı vardır. Yani, dili sözcükleri ve sesleri dilbilgisel olarak sıralamak için değil, bir eylemi yerine getirmek için kullanırız. Belli bir durumda, belli bir zamanda, belli bir kişiye sözcükle aktarmaya çalıştığımız bir durum vardır. Bir anlamda konuşurken sözle gerçekleştirilen bir eylemi devreye sokmuş oluruz. Örneğin, hasta olan bir insana söylenen “geçmiş olsun!” kalıp sözüyle bir eylemi, bir işi yerine getirmiş olmaktadır. Hasta olan bir insana “Kolay gelsin!” denmez; çünkü “kolay gelsin” kalıp sözü başka bir durumda kullanılabilir. Hasta olan bir insana, “kolay gelsin” diyerek, doğru bir iş yapmış olmadığımız gibi, kültürel ve toplumsal yapıya da uygun davranmış olmayız. Dolayısıyla, sözeylemlerin toplumsal ve kültürel yönleri ve işlevleri vardır. Bir toplumda, rica etmek için kullanılan bir kalıp söz, başka bir toplumda emir bildiren veya kaba bir söz olabilir. Bu açıdan bakınca, büyüklerin elini öpmek toplumsal düzeyde nasıl bir eylemse, sabah karşılaştığımız bir tanıdığımıza “günaydın!” demek de aynı derecede toplumsal bir eylemdir. Sözeylem çözümlemelerinde, toplumlar arasındaki farklılıklar gözlemlenebildiği gibi, benzerlikler de gözlemlenebilmektedir. İki farklı toplumun rica, teşekkür gibi kalıpları benzer olabilir. Geniş bir perspektifte bakıldığında, sözeylem çözümlemelerinin toplumların birbirlerini daha iyi anlamalarına katkıda bulunacağı söylenebilir.

Sözeylem çözümlemelerinde sözcüklerin yerine getirdiği sözel eylem üç öge etrafında incelenmektedir:

1. Düz söz (locutionary act)
2. Edim söz (illocutionary act)
3. Etki söz (perlocutionary act).

1. Düz söz: Sözcüklerin bilgi, açıklama veya betimleme içermesidir. Sözcükte verilen bilgi doğru ya da yanlış olabilir.

"Bugün okula gittim."

"Su yüz derecede kaynar."

2. Edim söz: Sözceyle ilişkili eylemin yerine getirilmesi

"Teşekkür ederim!" (Teşekkür etme eylemi)

"Su kaç derecede kaynar?" (Soru sorma eylemi)

3. Etki söz: Sözceyle dinleyicide istenilen etkinin veya davranışın gerçekleşmesini amaçlamak

"Lütfen dışarı çıkar mısınız!" (Dinleyicinin dışarı çıkması bekleniyor)

"Dokun şu kabloya, inan çarpılmayacaksın!" (Dinleyici ikna edilmeye çalışılıyor)

Kaynakça

Farrokhpey, Mahmud (1999). Fundamental Concepts in Linguistics. Tehran: Sokhan

Tannen, Deborah. <http://www.lsadc.org/info/ling-fields-discourse.cfm>